

■ Gülaye

Hansı sözlə anım, hansı səsle bəyan edim?! İtkinin sözü, səsi olmur ki... İtkinin ağrısı, göynəyi olur. Xocalı ağrısı, göynəyi kimi. Bu ağrını sözlə deməkdən, səsle hayqırmaqdan çox yaşamaq, yaşamaq, yaşamaq gərəkdir. Və yaşadığca da anlamalısan ki, “qan ölüm halında kömülür cana” (Yunus Koray).

vəhşətə qarşı sava açmaq, döyüşmək, döyüşmək istəyirdilər.

Durumsa tam fərqli idi; Sultanın arxasında ağır döyüşlərin sınağından çıxmış, qalib, yenilməz ordusu dayanırdı. Yüzlərin sonuncunda isə din, dil qardaşları olan xocalılar yağı düşmənin önündə əliyalın, topsuz, tüfəngsiz qalmışdılar. Əl-ələ, ün-ünə yetmirdi. Aradan keçən bu upuzun yüzilliklər boyunca dünya siyasiləşmiş, bicləşmiş, qılınclar, nizələr korşalmış, top-tüfəng, zalımlıq dönəmi gəlmiş, haqqı gören gözlər kor, həqiqəti eşidən qulaqlar kar olmuşdu. “Qalxıban yerindən durulım, qarı düşmənin boynunu vuralım” - deyə atan damarlar süstləmiş, yaprılmış, tapdanıb getmişdilər.

Bircə ölməyən ümidlər qalmışdı. Bu ümidlərin dil əzbəri olan, misra-misra daqlarda puçurlayan şeir, söz həmdəmləri vardı. Gör neçə illərdə ki, yol gəlməkdəydi:

**Millət tarix olmaz, tarix həqiqət
Qurbanlıq olmasa, meydan olmasa.
Bizi əsgər doğub xalqımız əlbət,
Xalqı alçalardıq qurban olmasa.**

**Ağlamaq dərdini çəkdirin mənə,
Bu sirri, hikməti
Nə olur, nə olur, öyrədin mənə.
Anlamaq dərdinə acam, Xocalı!**

Ön söz müəllifi onun da fərqiyyəti ki, bu gün o böyük müəllimin - Xocalının özü düşmənin zülmü, əsarəti altındadısa və onun yanına gedib həyat, tarix dərslərini ala bilmiriksə, kimə üz tutmalı, kömək istəməliyik?

Deməli, xilasımız öz məğlubiyyətimizdən, itirdiklərimizdən dərs almaqda, nəticə çıxarmaqdadır. Dünkü peymanələrdə indi nədən qan coşmasının tarixi səbəbinə, nədənliyinə vaqif olmalıyıq. Ədəbiyyat məhz bu məqamda millətin, marağını ifadə etdiyi (özü də bütün həqiqəti ilə) xalqın yanında olmalıdır. Zamanın qloballaşma adı altında dəyişən rüzgarlarından itkisiz çıxmaq yollarına şam tutmalı, sirin bitməsinə yardımçı olmalıdır. Məhz bu məqamda ədəbiyyat millətin ideal arxasınca qoşmasına, bu istiqamətdə çırpınmasına yol açmalıdır. Necə ki, böyük şairimiz, Hüseyn Cavid məhz bu va-

“Yerin, yurdu hanı indi, Xocalı?..”

İçəri ölüm halında kömülən bu qan üçün ağlamazlar ki; savaş açarlar, mücadilə apararlar. Eynən Ahmet Yıldızın “Sultan Alparslanın ölümçül yanış” adlı hekayəsində təsvir olunan duruma köklənəli, qısa günü üçün ayağa durmalısın: “Sultan Alparslan çadırında, əlləri başının altında, gözləri tavanda, arxası üstündə düşünürdü. Yorğunluğunu, süstlüyünü anlayırdı. Bizans imperatoru Domanocu Malazgittə yendiği vaxtdan daha bir il keçmişdi... Dincəlmək istəyirdi. Amma durmadan, dayanmadan savaşımaq, quzeydə gürcü prensiyə, güneydə xəlifənin ordularıyla, Batıda Bizans ordularıyla döyüşmək, döyüşmək, yenə də döyüşmək zorundaydı. Onunsa ta çoculuğundan bəri yeganə istəyi kiçik bir asma baxçaya sahib olmaq idi...
Bu gecə yenə də eyni yuxunu görmüşdü. Günəş asma baxçasını və canını isitməyə başladığı gözəl bir yaz günündə su arxını açıb gül-çiçəklərini sulamış, sonra da evə dönüb qarısı Səfiyyənin tut ağacının altında açdığı süfrəyə əyləşmişdi.

Yenicə doğulmuş quzular qos-qoca analarını durmadan əmməyə çalışır, burunları ilə davamlı dürtmələr vurur, o sevimli analar da bu burun vuruşmalarının ağrısına tab gətirə-gətirə yavrularını əmizdirir, əmizdirirdilər.

Qəhvəaltıdan sonra bir az dincini almaq istəmiş, elə o halda kipriklərini şipşirin bir yuxu alıb aparmağa başlamışdı. Amma qəfil bir at kişnəməsindən oyanmış, o gözəl rəyası da rəya olaraq qalmışdı.

Qosqoca sultan son vaxtlar at görəndə canını amansız bir vahimə sarırdı. İllah da at üstündə gələn adam da olaydı. Anlaşılmaz şəkildə qorxurdu...”

Eynən upuzun əsrlərin bəri başında Xocalılı ata-anaların yuxusuna bənzəyir sultanın bu yuxusu. Doğma yurd-yuvalarının, fidan balalarının taleyi sarıdan nigaran idilər. Qorxurdular.

Övladlarının gələcəyi sarıdan xoş yuxulara, xəyallara dalsalar da belə, qapılarını döyən hər adı səs-səmidən belə dərin bir həyəcan, nigaranlıq hissi keçirirdilər. Bu səs-səmirə oyanıb, ətrafı dinşəyəndə isə üstlərinə gələn odsaçan tankları, BTR-ləri, pulyamotları görürdülər və eynən hekayədə təsvir olunan o qos-qoca sultan kimi bu

Xalqımızın haqq savaşına qurban gədən xocalıların son nəfəsinə xalq şairi Söhrab Tahirin bu misraları şahid oldu. Cismi tank altında qalan, top atəşinə tutulanların ruhu bu ölməz misraların havasına bürünüb savaştan qalib, sağ çıxdı.

Sükutu belə mübarizə olanların tale qisməti, yaşamaı belədi. Bu mübarizə əzmi Xocalıda qətlə yetirilən günahsız qurbanların şəhid qanı ilə suvarıldıqca yenidən göyərrib, boy atmaqda və yenilməz bir duyğuyla səsləniş etməkdədi ki:

**Salam, ey yenidən doğulan millət,
Qurtardı tarixdən aldığın möhlət.**

Millətin yenidən doğulması gerçəkliyinin, tarixdən aldığı möhlətin başa yetməsi doğruluğunun ilk müjdəsini Xocalıda tökülən şəhid qanı gətirdi: “Salam, xoş gördük!” qutlamasıyla.

Böyük şairimiz Hüseyn Cavidin yazdığı kimi, “Dün səadətə parlayan gözlər indi yəsü kədər nisar eylə”məyə başladı. “Dünənki xəndan könüllər bu gün sızlamağa başladı”. Mərhəmətsiz fələyin köhnə vərdisi başladı. Yenə kazaklardan gəldi sifariş. “Dünkü peymanələrdə yenə qan coşdu”.

Susmayan fəryadlar vardı Xatın, Holokosta adlı. Zaman ötdü, vaxt adladı, bu fəryadların dərd ortağı, qəm odası kimi Xocalı harayı tutdu dünyanı. Yeni olmayan mövzu yeniləndi. Ancaq bu mövzunun fəlsəfəsinə varmadan yazıb-yaradanlar az olmadı. Ədəbi istedadına həmişə inmalı olduğum qələmdaşım Z.Əzəmət nakam şairimiz Ədalət Əsgəroğlunun “Xocam Xocalı!” kitabına yazdığı ön sözdə haqlı olaraq qeyd edir ki, adətən bu mövzuda yazan müəlliflər həmin dəhşətli hadisələri detallarına qədər təsvir etməklə faciənin miqyasını göstərməyə çalışırlar: “Nəticədə emosiyalar axarına düşərək, faciənin zahiri axarından o yana gedə bilmirlər”. Müəllif haqlıdır ki, bu cür qələm adamları tefərrüatlara çox vaxtdan Xocalı faciəsinin metafizik obrazını yarada bilmirlər. Eyni zamanda sözügedən kitabın müəllifini məhz bu nüanslara cavab verən bir poema ortaya qoymasına görə təqdir edir. O, müəllifin Xocalını yol göstərən ziyalı, Xoca obrazında təqdim etməsini məqbul sayır:

cib anlayışı hələ ilk gənclik illərində - 1916-cı ildə yazdığı şeirlərində dönmədən təbliğ edirdi:

**Çox əzildin, yetər, ər oğlu, ər ol,
Çırpınıb çareyi-xilas ara, bull!
Qoşaraq nura, cəhli et pamal,
Həp səndədir şərəf, ümid, iqbal.
Şaşırıb durma böylə... bir aydın
İdeal arxasınca qoş, çırpın!
İdealsız nicat ümidi məhal...
İttihad! İştə ən böyük ideal!
Səni qurtara bilsə, qurtarar birlik,
Çünki birlikdədir, fəqət, dirilik!**

Bu, təkə bir söz adamının qəlbiylə baş-baş yazıb öz düşüncələrini izhar etmək ehtiyacının şeri deyil, daha çox çağırışdı, millət yolunu işıqlandırmaq proqramıdır. Bütün itkilərin, əldən verilmiş məqamın cilovunu yenidən ələ almağın, öz eşqin, əhdin və itkilərin uğrunda mübarizə aparmağın yolu bu səslənişdən - deməli, ədəbiyyatın keçir. Ancaq ədəbiyyat bu yolda rast gəlinəcək hər cür eniş-yoxuşun, qabarma və çəkilmələrin geniş təfərrüatına, uzun-uzadı məqamlarına qapanıb qalmamalıdır; daha çox ştrixlərlə, ani, gözənilməz qıçıqlarla bu böyük epoxanın bədii anlamını verməyə çalışmalıdır.

Yenidən yuxarıda bəhs etdiyim hekayənin üzərinə qayıdıram; Uzun illər böyük bir səltənətə rəhbərlik etmiş sultanın bütün qələbələri boyunca yaşadıkları birer-birər sadəlanmır. Ancaq onun cahangirlik durumu, vüqarı məhz bir epizodda ələ dəqiq ştrix və detallarla əks etdirilir ki, oxucu bu tarixi şəxsiyyətin həyatını necə yaşamasının qalan anlarını özü fəhm edir, göz önünə gətirir. Özü üçün yəqinləşdirir ki, bu insan bütöv bir cahangirlik tarixini necə, hansı xarakter özəlliyi ilə yaşayıb.

Tarix ədəbiyyat üçün ştrixlərlə işlənmiş heykəlcik materialıdır. Hər cizg bütöv bir dönmənin naxışlanması qismindədi...

Ədəbi müstəvidə Xocalının yeri-yurdu bu ştrixlərdədi... Əgər o ştrixləri tapa bilsək...